

SASHALMI ENDRE

FJODOR GRIBOJEDOV KRÓNIKÁJÁNAK ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉGEI: A KRÓNICA MINT A CÁR ÉS A PÁTRIÁRKA KÖZTI KONFLIKTUS LENYOMATA¹

Bevezetés

Fjodor Akimovics Gribojedov (a híres író, Alekszandr Szergejevics Gribojedov ükapja) az 1660-as évek második felében írta meg „*Az orosz föld cárjainak és nagyfejedelmeinek története*” című munkáját, melynek elkészítéséért Alekszej cár jutalomban részesítette.² A megbízásra készült mű hivatalos jellege mellett szólnak a *gyák* rangot viselő Gribojedov fontos korábbi megbízásai, főként az 1649-es *Törvénykönyv* összeállításában való részvétele (Gribojedovot név szerint is megemlíti a törvénykönyv bevezetője), továbbá maga az említett jutalom is. A Szirenov 1667 tájára datálja a mű megírását, és 1668-ban adja meg annak a parancsnak az évét, amely a Gribojedovnak kifizetendő pénzről rendelkezett.³ Bizonyos, hogy a krónika eredeti változatában Gribojedov 1667-ig bezárólag írta meg az eseményeket, melyek kulminációs pontjául Alekszej Alekszejevics cárevics trónörökösként történő bemutatása szolgált.⁴

---

1 A jelen tudományos közleményt a szerző a Pécsi Tudományegyetem alapítása 650. évfordulója emlékének szenteli.

2 *Platonov, Sz. F. – Majkov V. V.*(eds): Fjodora Gribojedova Isztorija o carjah i velikih knyazjah zemli Russzkoj. Szentpétervár, 1869. i., xi–xii. (A továbbiakban: Gribojedov)

3 *Szirenov, A. V.*: Gyinasztyicseszkiy krizisz XVI–XVII vv. Rosszii i Sztjepennaja Knyiga. In: Cahiers du monde Russie 2009/2-3. 562.

4 Gribojedov, v–vi.

Miért jelentős a korabeli cári hatalom ideológiája szempontjából ez a munka – annak ellenére, hogy nem jelent meg nyomtatásban? A tény, hogy az írás több változatban is fennmaradt, és a későbbiekben az 1667 után történt eseményekkel is kiegészítették, mindenképpen a mű jelentőségére utal. Gribojedov írása ugyanakkor, ahogy azt a kiadás előszavában Platonov és Majkov kimutatta, valójában különböző írásművekből összeállított kompiláció, semmint önálló alkotás: igen sok esetben szó szerinti átvételekkel, anélkül azonban, hogy egy kivételtől (a *Fokozatok Könyvétől*) eltekintve a szerző utalt volna ezekre az átvételekre.⁵ Sőt, egyenesen úgy fogalmaz a művet kiadó szerzőpáros, hogy Gribojedov „egyetlen új gondolatot sem vett bele a műbe, amely a sajátja lett volna”.⁶

Az írás fontossága véleményem szerint egyrészt annak *hivatalos* voltában rejlik,⁷ amelyet ráadásul nem valamely egyházi személy, hanem egy fontos állami megbízatásokat teljesítő *hivatalnok* készített, másrészt pedig abban, hogy *a kortárs politikai eseményeket, Alekszej és Nyikon pátriárka konfliktusát miként illesztette bele a szerző egy már készen kapott koncepcióba*, és e konfliktus miként módosította a mintául szolgáló műnek, azaz a *Fokozatok Könyvének* koncepcióját. Ezt a kérdéskört mindeddig nem vizsgálták a krónika kapcsán, sőt az utóbbi évtizedet kivéve maga Gribojedov műve sem váltott ki különösebb érdeklődést a történészek körében.

A szöveget kiadó szerzőpáros szerint valószínűleg azzal a megbízással készítette Gribojedov a művet, hogy a cári család gyermekeinek útmutatója legyen az orosz történelem „alapszintű” megismeréséhez, az ősök, azaz az orosz föld uralkodóinak leszármazását illetően, valamint természetesen a hatalomról vallott alapelvek vonatkozásában.⁸ I. Thyrét azonban úgy véli, amivel magam is egyet tudok érteni, hogy a krónika a Romanov-dinasztia dicsőítését szolgálta.⁹ Z. Kohut, aki az általam ismert szerzők közül a legrészleteseb-

5 Uo. xiii–xv.

6 Uo. xv.

7 Uo. xv.

8 Gribojedov, xv., *Zenon Kohut: A Dynastic or Ethno-Dynastic Tsardom? Two Early Modern Concepts of Russia*. In: *Extending the Borders of Russian History. Essays in Honour of Alfred J. Rieber*. Ed. Marsha Siefert. Budapest – New York 2003. 17.

9 *Isolde Thyrét: Between God and Tsar: Religious Symbolism and the Royal Women of Muscovite Russia*. De Kalb 2001. 199. 91.j.

ben foglalkozott a mű tartalmi elemzésével, a következőképpen nyilatkozott a krónika céljáról: „Gribojedov orosz története a dinasztikus uralom története, és elsődleges célja az volt, hogy dinasztikus legitimitást és kontinuitást teremtsen Vlagyimirtól Alekszejig.”¹⁰ A magam részéről egyetértek mindkét történész megfogalmazásával, mindazonáltal e két egymással összhangban levő vélemény csak egy aspektusát jelenti a krónika üzenetének. Gribojedov művének megírása ugyanis egy hosszabb folyamat eredménye volt, és amikor készült, éppen egy olyan politikai szituáció közepette találta magát a szerző, amely nem maradt hatástalan magára a kompozícióra sem. 1658-ban ugyanis véget ért az a harmonikus viszony Alekszej cár és Nyikon pátriárka közt, amely a bizánci ideál, az ún. *szimfónia gyakorlati megvalósulásának* tekinthető, és amely az 1652–1658 közötti éveket jellemezte. Az 1658-ban kirobbant konfliktus részleteire ehelyütt nincs módon kitérni, de végkifejlete Nyikonnak a pátriárkai méltóságából való, zsinat általi letétele volt 1666-ban. Ennek következményeként azonban az orosz egyház pozíciója is meggyengült a cárral szemben, és immár teljesen az uralkodó ellenőrzése alá került, ami szükségképpen a hatalom ideológiájában is tükröződött: Oroszország számára a Megváltás immár kizárólag a cáron és annak családján nyugodott, az egyház(iak) ebben játszott szerepe pedig szinte irreleváns lett. Ebben áll véleményem szerint Gribojedov művének legfőbb üzenete.

A mű forrásai, struktúrája és az új politikai-teológiai üzenet kifejezésének eszközei

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a mű kiadását végző szerzőpáros jóvoltából nem kell kutakodnunk a Gribojedov által felhasznált forrásokat illetően, mivel ezt a munkát ők már elvégezték. Kijelenthető tehát (amit magam is ellenőriztem a kiadásban található, a forrásokra vonatkozó mutató alapján), hogy Gribojedov írása túlnyomórészt a IV. Iván alatt készült grandiózus munkán, az ún. *Fokozatok Könyvé*n, valamint Avraamij Palicin elbeszélésén alapul.¹¹ Míg azonban az előbbi esetében Gribojedov egy ízben (Szent Vlagyimir kapcsán) maga is megjegyzi, hogy a *Fokozatok Könyvé*nek

10 Kohut Z.: *Dynastic i. m.* 17.

11 Gribojedov, xiii–xv.

leírását tolmácsolja e fejedelemről,¹² a későbbiek során tételesen már nem utal a műre; Avraamij Palicint pedig mint forrást egyáltalán nem említi meg – mint ahogy a többi, a szövegkiadást gondozó páros által azonosított forrást sem. A mű megírásához ugyanis Gribojedov felhasznált még kiegészítő jelleggel más forrásokat is, így köztük Mihail Romanov cár 1613-as megerősítő iratát.¹³ Az említett narratív forrásokon kívül ugyanakkor Gribojedov valószínűsíthetően merített a *prikázok* kortárs anyagaiból, de egyúttal saját tapasztalataira is támaszkodhatott.¹⁴ Szirenov volt az, aki a *Fokozatok Könyvének* utóéletét és az orosz történetírásra gyakorolt hatását vizsgálva rámutatott Gribojedov művének keletkezési körülményeire, s igen röviden érintette azt a kérdést is, hogy mennyiben lehet e művet a *Fokozatok Könyve* folytatásának tartani.¹⁵ Ennek megértéséhez azonban néhány mondatban össze kell foglalnunk a *Fokozatok Könyvének* politikai-teológiai üzenetét.

A *Fokozatok Könyve* IV. Iván idején az évkönyvek történeti anyagát fokozatokba rendezve 17 generációra, azaz fokozatra osztva írta meg az orosz történelmet Vlagyimirtól az 1560-as évek elejéig, dinasztikus történelemként, de egyértelműen a bizánci szimfónia koncepciójának szellemében.¹⁶ A vezérfonal a műben ugyanis az egyházi és a világi hatalom szoros együttműködésének, sorsuk közösségének a hangsúlyozása volt, minthogy az egyházi hierarchia első embereinek tanácsa az uralkodók számára, valamint a metropoliták és az egész egyház imái „biztosították a felsőbb erők oltalmát” az orosz föld számára.¹⁷ Az uralkodók szoros együttműködése az egyházzal egyre növekvő szentséget kölcsönzött a dinasztia egymást követő tagjai számára, és a szentség érthetően az éppen életben levő uralkodó, IV. Iván személyében

12 Uo. 9.

13 Erre részletesebben lásd *Sashalmi Endre: Trónöröklés és isteni jogalap Nagy Péter uralkodása idején. Az írott források és az ikonográfia tükrében.* Pécs 2013. 28–30.

14 Gribojedov, xv.

15 *Szirenov, A.*: Gyinasztyicseszkij i. m., illetve részletesebben *Szirenov, A.*: Sztyepennaja knyiga i russzkaja isztoricseszkaja miszl XVI–XVIII vv. Moszkva–Szentpétervár 2010.

16 *Pokrovszkij, N. N.*: Isztoricseszkije koncepcii Sztepennoj knyigi carszkogo rodoszolovija. In: *Pokrovszkij, N. N. – Lenhoff, G. D.* (eds): Sztyepennaja Knyiga carszkogo rodoszolovija po drevnyejšim szpizskam. Moszkva, 2007–2011. (vol. I-III.) vol. I. 2007. 113.

17 Uo. 113–114.

kulminált a *Fokozatok Könyvében*.¹⁸ A 17 fokozatra való tagolás ugyanakkor tudatos volt, a számmisztika mozgatta: az orosz tradícióban a 17-es szám egyrészt a nagybőjti liturgia alatti meghajlások száma volt, másrészt azon próféták számát jelentette, akik megjósolták Krisztus eljövételét.¹⁹

A *Fokozatok Könyvének* továbbírása folytatódott az utolsó Rurikida cár, Fjodor (1584–1598) idején is, és ebbe a folyamata illeszthető Gribojedov krónikája. A megírásához vezető út vázlatosan a következőképpen foglalható össze. 1657-ben Alekszej cár parancsára létrejött az ún. *Feljegyzések Prikáza*, melynek célja az volt, hogy Fjodor cár halálától kezdve továbbírják a *Fokozatok Könyvét* az azóta eltelt események tükrében, 1659-ben azonban a *prikáz* megszűnt: úgy tűnik azért, mert konkrét eredményt nem tudott felmutatni.²⁰ A szándék azonban megmaradt a cár részéről, viszont a folytatás sem volt jobb, így végül Gribojedov volt az, aki elkészített egy munkát „*Az orosz föld cárjainak és nagyfejedelmeinek története*” címmel. Szirenov szerint világhosszá vált a kortársak számára, hogy az orosz történelmet a *Fokozatok Könyve* alapján nem lehet megírni.²¹ Ezért hiányzik, érvel Szirenov, Gribojedov művéből „a fokozatokra való felosztás, ami pedig a *Fokozatok Könyvének* műfajspecifikuma”.²² Következésképp Gribojedov munkáját Szirenov nem a *Fokozatok Könyve* folytatásnak tartja, hanem olyan „történelmi értekezésnek”, melynek fő forrása a *Fokozatok Könyve* volt.²³

Igaz, hogy Gribojedov nem nevezi *fokozatoknak* a műben az egyes uralkodókat, viszont lényeges, hogy megszámozza őket: mind a tartalomjegyzékben, mind (ezzel összhangban) az egyes uralkodókról szóló részek elején. Ez a számozás pedig IV. Ivánig tökéletesen azonos azzal a sorrenddel, ahogy az uralkodók egymást követik a *Fokozatok Könyvében*. Magával a *fokozat* megnevezéssel a fejezetek tagolásakor, tehát az egyes fejezetek elején sem találkozunk

18 Uo. 114.

19 Gail Lenhoff: Politics and Form in the Stepennaia Kniga. In: The Book of Royal Degrees and the Genesis of Russian Historical Consciousness / Stepennaia Kniga Tsarskogo Rodoslovija i Genezis Russkogo Istoricheskogo Soznaniia. Eds.: Gail Lenhoff – Ann Kleimola. Bloomington 2011. 157–174., 170–171. 80.lj.

20 Szirenov, A.: Sztjepennaja i. m. 290.

21 Uo. 289.

22 Szirenov, A.: Gyinasztyicseszki i. m. 562.

23 Uo. 562.

Gribojedovnál, viszont magában a narratívában elvétve erre is akad példa. A legfontosabb viszont számunkra az a tény, hogy Gribojedov a számozással az ímént említett sémát követi, s ennél fogva a mű strukturáját illetően nincs két-ség afelől, hogy annak mintáját egyértelműen a *Fokozatok Könyve* jelentette. Tehát nemcsak pusztán a *Fokozatok Könyvéből* származó átvételek nagyság-rendje miatt fontos a mű: az ugyanis, hogy Gribojedov nagyon sokszor szó szerint idéz belőle, még nem jelentené önmagában és szükségszerűen magá-nak a strukturális sémának az átvételét is. Mindezek után érthető, hogy nem véletlenül írták Gribojedov munkájáról a korban azt, hogy „a hitű és kegyes Romanov nemzetség fokozatainak könyvét készítette el”.²⁴

Ugyanakkor már most le kell szögezni, hogy Gribojedov nem egyszerű-en átvette a *Fokozatok Könyve* strukturáját, amint azt Kohut írja, de nem is nélkülözte azt, mint ahogy Szirenov állítja, hanem *adaptálta*, mégpedig több szempontból is. Nem fogadható el tehát feltétel nélkül Kohut követke-ző megállapítása a *Fokozatok Könyvére* utalva: „Ez a narratív egymásutániség volt az, amit Gribojedov *adoptált*, egészen addig, hogy az egyes uralkodók fokozatait is feltüntette. Felfrissítette a történetet azáltal, hogy minden olyan cárt hozzátett, akik IV. Iván után jöttek. Gribojedov fő hozzájárulása pedig azokban a különféle kísérletekben állt, amelyek révén a Romanov-dinasztiát Vlagyimirral akarta összekapcsolni.”²⁵ Ahhoz, hogy megértsük az adaptáció lényegét, vázlatosan át kell tekinteni formai és tartalmi szempontból Gribo-jedov művét és röviden össze kell vetni azt a *Fokozatok Könyvével*. (A temati-ka tekintetében ezt Kohut is megtette.)²⁶

A *Fokozatok Könyvében* Vlagyimirral kezdődik az egyes generációk számo-zása, s a 17. fokozatot, amint már említettem, mind ott, mind Gribojedovnál IV. Iván jelenti – Gribojedov azonban – értelemszerűen – tovább viszi a sort, mégpedig a *Fokozatok Könyve* sémájában, de hangsúlyozni kell, hogy már nem annak szellemében!

Gribojedov műve egy igen rövid előszóval indul, melyben leszögezi a szer-ző, hogy az „*Orosz föld Isten által megkoronázott cárjairól és nagyfejedelmei-ről*” lesz szó, akik:

24 Gribojedov, xiii.

25 Kohut Z.: *Dynastic* i. m. 22. Kiemelés tőlem. (S. E.)

26 Uo. 21–22.

„a szent és az apostolokhoz fogható Vlagyimir Szvjatoszlavics nagyfejedelemmel, az Orosz földnek (Rusztyej zemli) a szent keresztséggel való megvilágosításával kezdődtek”, valamint az ő „szent és igaz leszármazottairól, az ugyancsak Isten által kiválasztott, boldog emlékezetű Mihail Fjodorovics nagyúrról, cárról és nagyfejedelemről, egész Oroszország (Ruszija) egyeduralgójáról és az ő fiáról, az Isten által megtartott, kegyes, bátor és dicsőre méltó Alekszej Mihajlovicsról..., egész Nagy-, Kis- és Fehéroroszország egyeduralgójáról, hogy mely időkben kerültek ők, a nagy uralkodók a Moszkvai és Vlagyimiri államnak és az Orosz állam (Rosszjiszkiya gyerzsavi) összes nagy és dicső államának élére, a Szentháromságban dicsőített mindenható Isten kegyelme folytán”; továbbá arról, hogy honnan eredt „az orosz uralkodók és cárok kegyes és felkent, Isten által elültetett töve, amely didergett, növekedett és kivirágozott és a nagy Orosz Császárságnak százszoros gyönyörű termést adott.”²⁷

A cárok isteni jogalapjának kulcselemei (az Isten által való megkoronázottság és kiválasztottság, az „Isten által elültetett tő” képe) már itt megjelennek, az utolsó mondatban pedig az ún. *zavaros időszakra* (1598–1613), valamint az utána trónra lépő Romanovoknak (Mihailnak, majd fiának, Alekszejnek) az utolsó Rurkidákkal való kapcsolatára történik metaforikus utalás.

Az előszó után a tartalomjegyzék következik Gribojedovnál fejezetenként, melyeket megszámoz ugyan a szerző, de (amint már említettem) *nem nevezi azokat fokozatoknak*. A tartalomjegyzékben külön fejléces címmel jelzi (a 9. fejezetben) a Moszkvai nagyfejedelmeket, ami jelentőségük kiemelését szolgálja.

Az első fokozat Gribojedovnál szintén Vlagyimirral veszi kezdetét, de nem úgy, mint a *Fokozatok Könyvében*, hanem a *Fokozatok Könyve* koncepcionális bevezetőjével indul. A bekezdést jelentéktelen eltérésekkel majdnem szó szerinti átvételben közli Gribojedov a forrásra, azaz a *Fokozatok Könyvére* történő bármiféle utalás nélkül.

„1. Az orosz föld első hithű uralkodója, a szent életű, Isten által megkoronázott (bogovencsannij) nagy és az apostolokhoz fogható fejedelem Vlagyimir Szvjatoszlavics volt, rokona Augustusnak, a római császárnak, s tőle eredt az ő igaz nemzetsége, *bizony mint Isten által elültetett paradicsomi*

27 Gribojedov, 1. Kiemelés tőlem. (S. E.)

fák a folyóvizek mellett, az igaz hittel is megöntözve, melyek jó értelemmel (blagorazumnim)²⁸ és kegyelemmel felneveltetve és isteni dicsőséggel megvilágosítatva mint egy jól gondozott, szép levelű, virágzó és bő és érett termést hozó, jó illattal teli kertté váltak, naggyá lettek, és a magasba törtek, a bőséges gyermekáldás mint aranyosan fénylő ágak révén terebélyesedtek, Istennek tetsző cselekedetek révén beértek, és mind a töből, mind az ágakból számosan különféle²⁹ és számos hőstettekkel, mint arany lépcsőfokokkal a mennybe érő létrán állhatatosan felkapaszkodtak, s ezáltal Istenhez való, akadálytalan felemelkedést szereztek úgy a maguk, mint az alattuk levők számára”.³⁰

Gribojedov tehát az Édenkerthez hasonlítja a *Fokozatok Könyve* nyomán a dinasztia megszületését, másrészt ugyancsak ezt a mintát követve generációról generációra mutatja be a tökéletességhez, azaz az Istenhez való eljutás fókait: értelemszerűen immár Alekszej cárig terjedően. A *Fokozatok Könyvében* azonban e rövid bevezető után nem maga az igazi narratíva, azaz nem az első fokozat, tehát nem Vlagyimir uralkodásának bemutatása következik, hanem a Rusz első keresztény uralkodójának, Olgának a hagiografikus leírása.³¹ Gribojedov is „a dinasztikus ortodox keresztény cárság” koncepcióját fejtette ki, de ennek eredetét ő nem vezeti vissza Olgához, hanem egyenesen az első fokozathoz, Vlagyimirhoz köti azt.³² Gribojedov aztán a tartalomjegyzék számozásának megfelelően uralkodóról uralkodóra halad, és mint ahogy a *Fokozatok Könyve* 17. fokozata IV. Ivánnal ér véget, így Gribojedovnál is ő jelenti 17. fokozatot.³³

Gribojedov számára, amint azt Kohuttól idéztem, az orosz történelem „a dinasztikus uralom története, és elsődleges célja az volt, hogy dinasztikus legitimitást és kontinuitást teremtsen Vlagyimirtól Alekszejig.”³⁴ Ugyanakkor lényeges eltérés, hogy ő, ellentétben a *Fokozatok Könyvével*, a Rurikidák

28 A *Fokozatok Könyvében*: isteni értelemmel (*bogorazumnim*).

29 Ez a szó hiányzik a *Fokozatok Könyvéből*.

30 Gribojedov, 6. A kurzivált rész szó szerinti egyezés a *Fokozatok Könyvével*, kivéve a lábjegyzetben jelzett változásokat.

31 *Kohut Z.*: *Dynastic i. m.* 21.

32 Uo. 19–20.

33 Gribojedov, xiii.

34 *Kohut Z.*: *Dynastic i. m.* 17.

nőtagjainak nem tulajdonít különösebb szerepet.³⁵ Az egyetlen igazi kivétel IV. Iván első felesége, Anasztázia, ami érthető, hiszen az ő alakja volt az összekötő rokoni kapocs a Rurikidák és Romanovok közt – de az ő dicsőítése is, külön (19.) fokozatként (!), már csak a mű átdolgozása során került be.³⁶

Az a három módozat, amit Kohut megemlít, hogy Gribojedov ezek révén kívánta „legitimálni és dicsőíteni a Romanov dinasztiát” – nevezetesen: dinasztikus kapcsolat létrehozása a Rurikidák és a Romanovok különböző tagjai közt néhol valós, néhol pedig éppen ezeknek ellentmondó, fiktív rokoni viszonyok említése révén; Mihail Isten által való kiválasztottságának hangsúlyozása, ami jóval megválasztása előtt, már akkor megtörtént, amikor még anyja méhében volt; Mihailnak Isten és az emberek által történt együttes megválasztása,³⁷ oly módon, hogy Isten mozgatta a nép akaratát – egyáltalán nem számítottak új elveknek. Ugyanis ezek a részek a krónikában Avraamij Palicintől és Mihail megerősítő iratából származó, sok esetben szó szerinti átvételek voltak.

Egyet kell érteni viszont Kohuttal abban, hogy „Gribojedov minden egyes lépésnél azt az eszmét próbálja előtérbe állítani, hogy Moszkva és dinasztiája Isten által kiválasztottak voltak”.³⁸ Ennek egyik példjaként Kohut azt említi, hogy Gribojedov „Alekszandr Nyevszkij negyedik fiára, Danyiilre koncentrált, akinek utódai uralták Moszkvát, egyedül Danyiilt kapcsolva össze mind Rurikkal, mind Vlagyimirral.”³⁹ Kohut megállapításának első fele helytálló, a második azonban már nem, mivel Iván Kalita esetében is ugyanígy megemlíti Gribojedov a Ruriktól, illetve Vlagyimirtól való „fokozati” távolságot, ami egyébként szintén jellemző volt a *Fokozatok Könyvére*.

A moszkvai uralkodóház kialakulása nagy jelentőségű Gribojedov számára: a 9-es sorszám előtt a tartalomjegyzékben *A moszkvai nagyfejedelemekről* alcím áll. Nincs azonban hasonló alcím a Romanovok történetének kezdete esetében, s ezzel nyilvánvalóan a kontinuitást akarta kidomborítani. Magában a főszövegben a moszkvai uralkodók története a következőképpen kezdődik:

35 *Thyrét I.*: Between God i. m. 62.

36 Uo. 62.

37 *Kohut Z.*: Dynastic i. m. 18–19.

38 Uo. 17.

39 Uo. 17.

„9. És Alekszandr Jaroszlavics Nyevszkij nagyfejedelem ezen negyedik fiával, a hithű Danyiil Alekszandrovics nagyfejedelemmel⁴⁰ kezdődött a boldog emlékezetű Vlagyimir Szvjatoszlavics nagyfejedelemtől, az Orosz földnek a szent keresztséggel való megvilágosítójától a 9. fokozat, Ruriktól számítva pedig a 12. fokozat az Isten által megmentett városban, Moszkvában, minthogy akkor a nagyfejedelemség méltósága és dicsősége az Isten által szeretett Moszkva városára szállt, és őbenne akarta Isten az ő Szent Nevét megdicsőíteni és az Isten által megkoronázott cárságot (bogovencsannoje carsztvo) megerősíteni. És ezt az áldott Danyiilt választotta ki Isten (izbra Bog), és bízta rá örökségként az imént említett Moszkva városának Istentől adott kormányzatát, és őt valamint az ő igaz magját (pravednoje szemja) kedvelte meg és dicsőítette meg Isten, sőt azt óhajtotta, hogy ők uralkodjanak nemzetségről nemzetségre (im carsztvovaty i v rodi i rodi.)⁴¹”

A Rurikidák és a Romanovok közti (már említett) kapcsolat megteremtése, minthogy teljes egészében kompiláció a műben, nem érdemel különösebb figyelmet. Annál inkább fontos megemlíteni viszont, hogy IV. Iván után Gribojedov már elhagyja az *egy uralkodó – egy fokozat* elvét, amit pedig IV. Iván előtt hűen követett. Külön számot, azaz fokozatot kap például Filaret pátriárka, Mihail apja, de a Romanov-dinasztia egyes nőtagjai esetében is ez a helyzet – annak ellenére, hogy az utóbbiakról a Gribojedov által közölt információ nem lép túl az életrajzszerű adatok ismertetésén. Ugyancsak külön számot (fokozatot) kap *egy-egy jeles családi esemény* is az egyes uralkodók kapcsán: a cár házassága, a cár, illetve a carica halála vagy éppen a cár koronázása. Ezáltal keletkezik az az aránytalanság, hogy Gribojedov a IV. Iván halála utáni valamivel több, mint 80 esztendő történéseit (1667-ig) 19 fokozatban adja elő. Nemcsak a fokozatok száma, hanem maga az írás terjedelme is nagyobb azonban ehelyütt: míg az 1584 előtti időszak közel 600 éve mindössze 24,5 oldal, addig az 1584 utáni 83 év viszont 31,5 oldalt tesz ki. A Romanovok története a 26. fokozattal kezdődik, Mihail trónra jutásának leírásával.

40 Ő valójában nem volt nagyfejedelem.

41 Gribojedov, 19. Kiemelés tőlem. (S. E.) Az idézet utolsó sora szó szerinti átvétel a Fokozatok Könyvéből, azzal a különbséggel, hogy az „És ezt az áldott Danyiilt választotta ki Isten” után a Fokozatok Könyvében szereplő „és emelte fel senki által nem fenyegettetve” részt kihagyta Gribojedov.

Végül egy további és még alapvetőbb különbséget kell megemlíteni a *Fokozatok Könyve* és Gribojedov írása közt, amelyre sem a szöveg közlői, sem Kohut, sem mások nem figyeltek fel. A *Fokozatok Könyvében* az egyes fokozatoknál a főcím ugyanis nem az adott fejedelmet említi meg először, mint ahogy Gribojedov teszi, hanem azt, hogy mely metropolitákról lesz szó benne – a fejedelem említése csak ezután következik. *Gribojedovnál viszont egyáltalán nem esik szó sem a tartalomjegyzékben, sem a fejezetek elején egyházi méltóságokról, mint a narratívát strukturáló személyekről.* Az egyedüli kivétel Filaret, aki Mihail cár apjaként a rokonság miatt fontos, nem pedig magának a pátriárkai hivatalnak a jelentősége miatt. Az említett különbség magyarázata véleményem szerint abban rejlik, hogy míg a *Fokozatok Könyve* narratívája egyértelműen a bizánci szimfónia elvének jegyében íródott, s ezt maga a mű szerkezete (metropoliták–uralkodók párhuzamossága) is tükrözi, addig Gribojedovnál a metropolitáknak/pátriárkáknak egyáltalán nem jut olyan különleges szerep, mint a *Fokozatok Könyvében*. Sőt, az egyházi hierarchia élén álló metropoliták/pátriárkák szinte teljes háttérbe szorítását tapasztalhatjuk Gribojedovnál, amit csakis Alekszej és Nyikon éppen akkoriban lezárult konfliktusa magyarázhat. Gribojedov nem említi meg név szerint a krónikában még magát a hivatalban levő orosz pátriárkát sem, pedig a trónörökös 1667-es bemutatása kapcsán szót ejt róla.

A pátriárkáknak az egyház felett gyakorolt csökkenő ellenőrzése a külföldieknek is feltűnt az 1667 utáni években, a moszkvaiak számára azonban ez már a mű megírásának idején, azaz 1667-ben is nyilvánvaló lehetett. Jelzésértékűnek tartom ebben a vonatkozásban, hogy a szeptember 1-jei, évenként megtartott újévi rituálé 1667-es megünneplése során a cár széke *a korábbiakkal ellentétben magasabb emelvényen volt, mint a pátriárkái!*⁴² Összhangban azzal, hogy az 1666-os zsinat megállapítása szerint a cáré volt a legmagasabb méltóság a Földön.

Gribojedov művének kulminációs pontját éppen az 1667. szeptember 1-jei újévi rituálé, és a trónörökös ennek keretében megtartott bemutatása jelenti, s a krónika a 36. fokozattal zárul. Minthogy a *Fokozatok Könyve* esetében is tudatos volt a 17-es szám kiválasztása, felvethető, hogy volt-e ilyen tudatos-

42 Andrejev, I. L.: Alekszej Mihajlovics. Moszkva 2003. 455.

ság Gribojedov esetében is. A keresztény számmisztikában különböző jelentésekkel bír a 36-os szám. A Jelenések Könyve 36 látomást tartalmaz, míg ugyancsak 36 volt azon napok száma, melyeket Jézus a sivatagban töltött; végül pedig az örökkévalóságot, az idők végtelenségét is jelenti a 36.⁴³ Mint-hogy Gribojedovnál a 35. fokozat az újévi rituálé és a bemutatás, a 36. pedig maga a cár és az egyháziak kölcsönös imája, amely „*Ámennel*” zárul, így valószínűnek tartom, hogy a 36 fokozatra való tagolás nem volt véletlen, és a számhoz kapcsolódó utóbbi értelmezés tűnik relevánsnak. Ugyanis az újévi rituálé Isten örökké való áldását volt hivatott kifejezni Oroszország számára, amely áldás 1667-ben az újonnan bemutatott trónörökösben öltött testet. A dinasztia szentsége és folytonossága (következésképp az oroszok számára a Megváltáshoz vezető út) szempontjából ugyanakkor a korabeli egyházi hierarchiára immár csak az a szerep hárult, hogy imáival Isten áldását kérje a cári vérvonalra – a *Fokozatok Könyvében* kifejtett koncepcióval ellentétben, az egyház már nem volt kulcseleme az üdvtörténetnek.

---

43 McGriff, E. C.: *Lectionary Preaching Workbook. Series VI. Cycle C.*, Lima–Ohio 2000. 101.